

BP STEFAN CICHY

RUCH LITURGICZNY JAKO „PRZEJŚCIE DUCHA ŚWIĘTEGO W KOŚCIELE”

WPROWADZENIE

Biskupi niemieccy w liście na 40-lecie Konstytucji o liturgii świętej *Sacro-sanctum Concilium* pisali, że ogłoszenie tego dokumentu: „Zostało [...] poprzedzone półwieczem, w którym Kościół został wręcz ogarnięty przez ruch liturgiczny. Księża, zakonnicy, teolodzy i zaangażowani chrześcijanie odkryli na nowo częściowo zakopane bogactwo liturgii, kiedy razem sprawowali służbę Bożą i próbowali ją głębiej zrozumieć. Ważnym impulsem dla Konstytucji o liturgii świętej i jej celem było umożliwienie świadomego i czynnego uczestnictwa z duchowym pożytkiem dla wiernych”¹.

Pierwszy dokument Soboru Watykańskiego II stwierdza: „Staranie o rozwój i odnowienie liturgii słuszenie uważa się za znak działania Bożej opatrności w naszych czasach, niejako za przejście Ducha Świętego przez Jego Kościół. Nadaje ono charakterystyczny rys życiu Kościoła oraz całej współczesnej myśli i działalności religijnej” (KL 43). Słowa o przejściu Ducha Świętego przez Jego Kościół pochodzą z przemówienia, które papież Pius XII wygłosił 22 września 1956 r. w Rzymie w czasie spotkania na zakończenie Kongresu Duszpasterstwa Liturgicznego, obradującego w Asyżu od 18 do 21 września².

Przypatrzmy się, jak wyglądało to przejście Ducha Świętego przez Kościół, czyli jak rozwijał się ruch liturgiczny od XIX w. do Soboru Watykańskiego II. Popatrzmy najpierw, jak ten ruch wyglądał na Zachodzie Europy i jak wyglądał w Polsce. Zaznaczmy zaraz, że widoczne są różnice w ruchu odnowy liturgii w Polsce. Temu ruchowi i jego pionierom w skali europejskiej poświęcono sporo uwagi

¹ *List pasterski Episkopatu Niemiec z okazji 40. rocznicy ogłoszenia Konstytucji o liturgii świętej*, „Anamnesis” 10 (2004), nr 3 (37), s. 30.

² Por. Fr. Małaczyński, *Pierwszy międzynarodowy Kongres Duszpasterstwa Liturgicznego w Asyżu*, RBL 10 (1957), s. 125–133.

w książkach³ i artykułach⁴. Istnieją także opracowania dotyczące tego ruchu i osób zasłużonych w jego rozwoju w Polsce⁵.

I. RUCH LITURGICZNY W EUROPIE ZACHODNIEJ

W dziejach tego ruchu w Europie Zachodniej można wyróżnić trzy etapy: początek obejmujący elity, przybywające do klasztorów propagujących odnowę liturgii, klasyczny ruch liturgiczny, polegający na zbliżeniu liturgii do ludu przez wydawanie pism i organizowanie tygodni liturgicznych i międzynarodowych kongresów liturgicznych oraz powstanie instytutów liturgicznych.

1. Początki ruchu odnowy liturgii

Za ojca ruchu liturgicznego uważa się opata benedyktyńskiego z Solesmes we Francji o. Prospera Guéranger OSB (1805–1875)⁶. W 1832 r. od rządu kupił klasztor w Solesmes, który stał ośrodkiem promieniowania żywej liturgii na całą Francję. W swoich podstawowych dziełach: *L'année liturgique* i *Institutions liturgiques* usiłował ukazać piękno i godność liturgii rzymskiej. W tym czasie rozpowszechniona była we Francji liturgia neogallikańska (pod koniec XVIII w. w 80 diecezjach używano własnych mszałów). Starał się także o upowszechnienie i rozwój badań nad chorałem gregoriańskim. Działali tam także ludzie zasłużeni dla odnowy śpiewu gregoriańskiego: o. Joseph Pothier (1835–1923)⁷ oraz jego uczeń i następca o. André Mocquereau (1849–1930)⁸.

Z Solesmes ruch liturgiczny przeniósł się do innych krajów. W Niemczech w 1863 r. powstało opactwo w Beuron. Jego założycielami byli współbracia zakonni Guérangera Maur OSB (1825–1890) i Placyd Wolter OSB (1828–1908), którzy

³ Zob. O. Rousseau, *Histoire du mouvement liturgique: Esquisse historique depuis le début du XIX siècle jusqu'au pontificat de Pie X*, (Lex Orandi 3), Paris 1945; tenże, *Storia del movimento liturgico*, Roma 1961; F. Kolbe, *Die Liturgische Bewegung*, Aschaffenburg 1964; A. Haquin, *Dom Lambert Beauduin et le renouveau liturgique*, Gembloux 1970; B. Botte, *Le mouvement liturgique*, Paris 1973, Kl. Richter, A. Schilson, *Den Glauben feiern: Wege liturgischer Erneuerung*, Mainz 1989.

⁴ Zob. B. Neunheuser, *Sto lat ruchu odnowy liturgicznej zapoczątkowanego przez o. Prospera Guéranger. Przeszłość i perspektywy*, RBL 29 (1976), s. 195–207; A. Haquin, *Les moins bénédictins dans le mouvement liturgique des XIXe et XXe siècles*, „Communautés et Liturgies” 61 (1979) s. 381nn; J.J. Kopeć, *Ruch liturgiczny, reforma i odnowa liturgiczna*, RBL 38 (1985), s. 265–285.

⁵ Zob. J. Sroka, *Odnowa liturgii przed Soborem Watykańskim II w Polsce*, RBL 29 (1976), s. 179–189.

⁶ S. Koperek, *Don Prosper Guéranger – Opat z Solesmes inspirator współczesnej odnowy liturgicznej*, RBL 29 (1976), s. 213–220;

⁷ O. J. Pothier wydał w 1880 r. *Les melodies gregorien*. W latach 1892–1914 redagował czasopismo „Revue du chant gregorien”, w 1895 r. wydał *Liber gradualis*, a w 1903 r. *Liber usualis*.

⁸ O. A. Mocquereau w 1889 r. rozpoczął wydawanie „Paleographie musicale”.

przez pewien czas przebywali w Solesmes i zapoznali się z duchem tego opactwa, by potem formować zakonników w Beuron. Ojciec Maur Wolter przygotował 5-tomowy komentarz do Psalmów⁹. W Beuron działał też przez pewien czas o. Anzelm Schott (1843–1896)¹⁰, który pracował nad tłumaczeniem *Missale Romanum* na język niemiecki. Przekład ten znany pod nazwą „Schott-Messbuch” ukazał się w 1884 r.¹¹.

Beuron promieniowało dalej. Z kongregacji beurońskiej wywodzą się dwa opactwa w Belgii: Maredsous i Mont Cesar w Louvain, które miały ogromne znaczenie w rozwoju ruchu liturgicznego w XIX w.

Opactwo Maredsous powstałe w 1872 r. swoją liturgią przyciągało elity. Tu działał o. Gerard van Caloën OSB. W 1882 r. wydał *Mszał dla wiernych* (*Missel des fideles*) w 2 tomach, a dwa lata później zaczął wydawać czasopismo „Messagere des fideles”, by przybliżyć tematykę liturgiczną wiernym. Pismo to w 1890 r. zmieniło tytuł na „Revue Benedictine” i wychodzi po dzień dzisiejszy, poświęca sporo artykułów tematyce liturgicznej. W Maredsous działał przez kilka lat o. Anzelm Schott.

2. Klasyczny ruch odnowy liturgii

22 listopada 1903 r. ogłoszone zostało *Motu proprio* Piusa X (1903–1914) *Tra le solecitudini*. Ten dokument papieski uważa się za kamień milowy i początek właściwego, klasycznego ruchu liturgicznego¹². W dokumencie tym Papież wyraża m.in. życzenie ożywienia udziału wiernych w liturgii¹³.

⁹ *Psallite sapienter. Psallieret wise! : Erklärung der Psalmen im Geiste des betrachtenden Gebets und der Liturgie*, t. 1–5, Freiburg i. Br., 1904–1907.

¹⁰ Zob. A. Dangelmaier, *P. Anselm Schott – der Mensch, Priester und Liturge*, 1971; D. Zähringer, *P. Anselm Schott*, „Benediktinische Monatsschrift“ 29 (1953) s. 328–330; V. Fiala, *P. Anselm Schott, gestorben vor 75 Jahren*, „Erbe und Auftrag“ 47 (1971), s. 515.

¹¹ A.A. Häußling, *Einhundert Jahre »Schott«*; Maria Laach, 1984; E. v. Severus, *P. Anselm Schott in Maria Laach*, Maria Laach, 1984.

¹² Por. B. Neunheuser, *Die klassische Liturgische Bewegung (1909–1963) und die nachkonziliare Liturgiereform. Vergleich und Versuch einer Würdigung*, w: *Mélanges liturgiques offerts au R.P. Dom Bernard Botte OSB de l'Abbaye du Mont-César à l'occasion du cinquantième anniversaire de son Ordination sacerdotale (4 juin 1972)*, Louvain 1972, s. 401–416.

¹³ Na stulecie tego dokumentu papież Jan Paweł II ogłosił specjalny list (chirograf). Zob. *Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti, Chirografo del Sommo Pontefice Giovanni Paolo II per il centenario del motu proprio „Tra le solecitudini” sulla musica sacra*, w: *Spiritus et Sponsa. Atti della Giornata commemorativa del XL della „Sacrosanctum Concilium”*. Roma, 4 dicembre 2003, Roma 2004, s. 111–124 (na kolejnych stronach tekst angielski, francuski, niemiecki, hiszpański i portugalski).

Wskazania Papieża wprowadzał w życie o. Lambert Beauduin OSB (†1960)¹⁴ z opactwa Mont Cesar. Na Kongresie Katolickim w Mechelen zwołanym przez kard. D.J. Mercier w 1909 r. przedstawił założenia masowego ruchu liturgicznego. Kardynał Mercier, zaangażowany w ruch liturgiczny, w związku z tym zjazdem pisał, że tradycje liturgiczne zostaną odnowione, że dusze odrodzą się życiem liturgicznym i wierni ponownie zrozumieją, iż Jezus Chrystus jest Drogą, Prawdą i Życiem.

Spotkanie w Mechelen uważa się za narodziny klasycznego ruchu liturgicznego i nadania mu orientacji duszpasterskiej. Przeszło ono do historii jako Mechelner Ereignis – Wydarzenie Mechlińskie. Po tym wydarzeniu w 1911 r. założono czasopismo „Les Questions liturgiques et paroissiales” (od 1970 r. nosi ono nazwę „Questions liturgiques”), które miało charakter duszpasterski. Podstawowym dziełem Beauduina jest książka *La piété de l'Eglise* (1914)¹⁵. W niej kładzie nacisk na uczestnictwo we mszy św.

Ojciec van Caloën w 1899 r. założył opactwo Mont Cesar w Louvain, gdzie od 1919 r. działał o. Gaspar Lefebvre, który chciał przybliżyć liturgię masom. Wydawał czasopismo „Bulletin paroissiale liturgique”, a od 1922 r. mszaliki dla wiernych (*Missel quotidien*, potem *Missel du jeunesse* i *Missel des enfants*). Po 10 latach samo wydanie francuskie osiągnęło nakład miliona egzemplarzy. W Mont Cesar wydawano także czasopismo poświęcone sztuce liturgicznej „L'artisan liturgique”.

Inicjatywę Beauduina organizowania dni liturgicznych i konferencji przejęło opactwo św. Andrzeja w Brugii. Pod duchowym patronatem o. L. Beauduina w Paryżu w 1943 r. powstał *Centre de Pastorale Liturgique*. Duszpasterski charakter ożywienia liturgii ukazał się także we Flandrii i Holandii. Opactwo benedyktyńskie w Affligem (Flandria) od 1910 r. zaczęło wydawać czasopismo „Tijdschrift voor Liturgie”. Duszą ruchu był tu o. Camille Callewaert (1866–1943), który wydał m.in. podręcznik liturgiki¹⁶, w 1940 r. zaczął wydawać serię *Sacris Erudiri. fragmenta liturgica collecta a monachis Sancti Petri de Aldenburgo in Steenbrugge nepereant* i realizował założenia teoretyczne w duszpasterskiej praktyce.

Opactwo w Maria Laach niedaleko Koblenz, które powstało w 1918 r., pod przewodnictwem opata Ildefonsa Herwegena OSB (1874–1946)¹⁷, zajęło się elitarnymi grupkami inteligencji. Zainicjowało wydawanie serii *Ecclesia Orans*.

¹⁴ Pisał o nim S. Koperek, *Dom Lambert Beauduin prekursor współczesnej odnowy liturgicznej*, RBL 26 (1973), s. 209–217.

¹⁵ Polski przekład ukazał się pod tytułem *Modlitwa Kościoła* jako pierwszy tomik w serii „Biblioteka przekładów klasyków liturgiki” (Kraków 1987).

¹⁶ Pierwsze wydanie *Liturgicae institutiones* (Tractatus Primus: De S. Liturgia Universim; Tractatus secundus: De Breviarii Romani Liturgia; Tractatus Tertius: De Missalis Romani Liturgia), Brugis 1919, drugie Brugis 1944, część *De S. Liturgia Universim* ukazała się także w Brugis w 1953 r.

¹⁷ Zob. J. Pinsk, *Zum 25. Abtsjubilaum des Abtes von Maria Laach*, „Liturgisches Leben” 5 (1938), s. 81.

Jako pierwszy tej serii wydawnictwa ukazała się praca Romano Guardiniego (†1968) pt. *Vom Geist der Liturgie* (1918 r.)¹⁸. Tu też został wydany podręcznik liturgii dla rodzin *Die betende Kirche*¹⁹.

Tu zaczęto wydawać serię *Liturgie-geschichtliche* (później – *wissenschaftliche*) *Quellen und Forschungen* oraz czasopismo „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft”. W tym opactwie działali: teolog liturgii Odo Casel OSB (1886–1948)²⁰, wydawca tekstów źródłowych Leo Cunibert Mohlberg OSB (1878–1963)²¹ i in. Szczególną uwagę zwrócono w tym opactwie na mszę św. Już w 1921 r. w krypcie kościoła Maria Laach sprawowano mszę św. twarzą do ludu, „Mszę recytowaną”, „dIALOGOWĄ”. Z tej formy wyrosła późniejsza tzw. „Msza wspólnotowa” – *Gemeindemesse* oraz Msza św. sprawowana z modlitwami i śpiewem pieśni w języku ojczystym (*Betsingmesse*).

Bardziej duszpastersko nastawiony ruch liturgiczny rozwinął się w klasztorze Klosterneuburg w Austrii. Jego promotorem był o. Pius Parsch²² (1884–1954). Z jego działalnością związana jest tzw. *Volksliturgie* (*Liturgia ludu*)²³. W 1924 r. wydał dzieło *Das Jahr des Heiles (Rok zbawienia)*²⁴. Z wykształcenia był biblistą, dlatego ożywioną działalność liturgiczną łączył z Biblią. Założył czasopismo „Bibel und Liturgie”. Upowszechniał w szerokim zakresie teksty mszalne poszczególnych niedziel (w 1930 r. 25 mln sztuk) oraz wydawał modlitewnik zwany *Kirchengebet*. Modlitewnik ten oprócz tekstów mszalnych zawierał także teksty niektórych godzin liturgicznych. Cieszył się niesłychanym powodzeniem (w 1939 r. wydanych zostało 5 mln).

¹⁸ Polski przekład ukazał się jako trzeci tomik w serii „Biblioteka przekładów klasyków liturgiki” pod tytułem *O duchu liturgii*, Kraków 1996.

¹⁹ Książka ukazała się w dwu różniących się od siebie wydaniach: 1 wydanie ukazało się w 1924 r., 2 wydanie – 1927 r.

²⁰ Zob. W. Świerżawski, *Odo Casel – mystagog i teolog (1886–1948)*, RBL 31 (1978), s. 310–319; A. Triacca, *Odo Casel i ruch liturgiczny*, RBL 41 (1988), s. 105–128; W. Świerżawski, *Odo Casel (1886–1948) – życie i dzieło*, RBL 41 (1988), s. 90–105.

²¹ Zob. *Miscellanea Leo Cunibert Mohlberg*, Roma 1948.

²² Istnieje wiele opracowań dotyczących P. Parscha, np. K. Rudolf, *Dr. Pius Parsch – in piam memoriam*, „Der Seelsorger” 14 (April 1954), 289n.; R. Rak, *Pius Parsch*, RBL 19 (1966), s. 188–197; J. Zabel, *Pius Parsch, Wegbereiter der liturgischen Erneuerung*, Königstein 1970; J. Weismayer, *Volksfrömmigkeit und echte Spiritualität*, „Liturgisches Jahrbuch” 29 (1978), s. 215–230; N. Höslinger, Th. Maas-Ewerd (Hrsg.), *Mit sanfter Zähigkeit. Pius Parsch und die biblisch-liturgische Erneuerung*, Klosterneuburg 1979; Fr. Heer, *Pius Parsch, Erneuerer der Liturgie*, w: *Große Gestalten des Glaubens. Leben, Werk und Wirkung*, Bruno Moser (Hrsg.), München 1982, s. 107–114.

²³ W związku z 50-leciem jego śmierci wydano obszerne opracowanie *Pius Parsch, Volksliturgie. Ihr Sinn und Umfang* (Pius Parsch Studien, Bd. 1), Würzburg 2004.

²⁴ Dzieło to ukazało się w polskim przekładzie pt. *Rok liturgiczny*, t. 1–3, Poznań 1957.

W Innsbrucku w Austrii działał o. prof. Joseph Andreas Jungmann SI (1889–1975)²⁵, katecheta i liturgista. Napisał wiele dzieł związanych z liturgią²⁶. Najważniejsze to dzieło przedstawiające genezę obrzędów mszy św. *Missarum sollemnia*²⁷. Mówiący te słowa miał możliwość spotkania się w 1972 r. z tym wybitnym liturgistą w Innsbrucku. Przedstawiając po śmierci działalność o. Jungmanna, scharakteryzowano ją jako „życie dla liturgii i kerygmy”²⁸.

Ruch liturgiczny nie rozwijał się bez pewnych nieporozumień. Do kryzysu doszło wyraźnie w Niemczech i Austrii w latach 1939–1944²⁹. Z perspektywy czasu można powiedzieć, że kryzys ten był pożyteczny, bo przyczynił się do wyjaśnienia wielu spraw i problemów. Przeciwnicy ruchu liturgicznego ludziom zaangażowanym w ruch zarzucali „kroczenie za modą”, dyletantyzm i liturgicyzm. Niepokoiły ich pewne sformułowania teologów liturgii, szczególnie nauka Odo Casela o istocie misterium, jak również jego twierdzenia z dziedziny eklezjologii. Wskazywali także na niektóre nadużycia praktyczne. W sporze zajął stanowisko m.in. kard. Adolf Bertram z Wrocławia. Szczególnie ważną rolę w rozwiązywaniu sporu odegrał Romano Guardini, który w liście z 1940 r. przedstawiając różnicę między ruchem liturgicznym za czasów Guérangera a dokonującym się współcześnie, zaznaczył, że ruch liturgiczny nie jest zjawiskiem jednolitym, chociaż ma na uwadze odnowę czystości i pełności kultu Bożego, które są mu potrzebne do proklamowania chwały Bożej i wprowadzania wiernych w bogactwo

²⁵ Obszerniejsze dane biograficzne znajdują się we wprowadzeniu do książki J.A. Jungmann, *Sprawowanie liturgii. Podstawy i historia form liturgii* („Biblioteka przekładów klasyków liturgiki” 2), Kraków 1992, s. 8–53.

²⁶ *Die Stellung Christi im liturgischen Gebet*, Freiburg i. Br. 1925, 1962² (prawie wszystkie publikacje ukazały się w Herder Verlag, Freiburg i. Br., dlatego podajemy dalej tylko rok wydania); *Die lateinischen Bußriten in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, 1932; *Die Frohbotschaft und unsere Glaubensverkündigung*, 1936; *Christus als Mittelpunkt religiöser Erziehung*, 1939; *Die liturgische Feier. Grundsätzliches und Geschichtliches über Formgesetze der Liturgie*, 1939, 1961³; *Geordnete Liturgie. Studien und Durchblicke*, 1941; *Die Eucharistie*, 1947; *Das Eucharistische Hochgebet. Grundgedanken des Canon Missae*, 1954; *Vom Sinn der Messe als Opfer der Gemeinschaft*, 1954; *Der Gottesdienst der Kirche auf dem Hintergrund seiner Geschichte kurz ertl.*, 1955, 1962³; *The Early Liturgy to the Time of Gregory the Great*, 1959, w j. niemieckim.: *Liturgie der christlichen Frühzeit bis auf Gregor den Großen*, 1967; *Sonntag und Sonntagsmesse. Sinn der Sonntagsfeier*, 1959, 1966³; *Symbolik der katholischen Kirche* (mit Anhang v. Ekkart Sauser), 1960; *Liturgisches Erbe und pastorale Gegenwart. Studien und Vorträge*, 1960; *Liturgische Erneuerung. Rückblick und Ausblick*, 1962; *Glaubensverkündigung im Lichte der Frohbotschaft*, 1963; *Wortgottesdienst im Lichte von Theologie und Geschichte*, 1965; *Einleitung und Kommentar zur Konstitution über die heilige Liturgie*, LThKVat I, 10–109; *Christliches Beten im Wandel und Bestand*, 1969; *Erneuerte Messliturgie. Gedanken und Hinweise zum Verständnis der Liturgiereform*, 1969; *Messe im Gottesvolk. Ein nachkonziliarer Durchblick durch Missarum Sollemnia*, 1970.

²⁷ *Missarum Sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, 2 Bde., 1948, 1962⁵.

²⁸ J. A. Jungmann *ein Leben für Liturgie und Kerygma*, hrsg. Balthasar Fischer, Hans Bernhard Meyer, Innsbruck 1975.

²⁹ Zob. Th. Maas-Ewerdt, *Die Krise der Liturgischen Bewegung. Studien zu den Auseinandersetzungen um die „liturgische Frage“ in Deutschland und Österreich von 1939 bis 1944*, Regensburg 1979.

świata łaski. Podkreślał, że praca liturgiczna potrzebuje czasu i że dużo pozostaje jeszcze do zrobienia. Wskazywał na to, że życie liturgiczne mające największą wagę dla Kościoła, winno wyrastać z potrzeb i możliwości wspólnoty parafialnej. Nie może istnieć autentyczna liturgia bez pobożności prywatnej.

Do przezwyciężenia kryzysu podstawowe znaczenie miały encykliki Piusa XII o Kościele *Mystici Corporis Christi* z 1943 r. i o liturgii *Mediator Dei* z 1947 r. Wypowiedzi papieskie zawarte w tych dokumentach wykazują jak najbardziej pozytywne stanowisko Kościoła do ruchu liturgicznego i stanowią fundament dalszego rozwoju.

We Włoszech działał w dziedzinie liturgii bł. kard. Alfred Ildefons Schuster OSB (1880–1954)³⁰, mnich benedyktyński, a potem arcybiskup Mediolanu, autor komentarza do Mszału rzymskiego *Liber sacramentorum*³¹. Został beatyfikowany 12 maja 1996 r. przez Jana Pawła II³².

W mieście Finalpia w północnych Włoszech zaczęło wychodzić czasopismo „Rivista liturgica”. We Włoszech działali w ruchu liturgicznym o. Emanuel Carronti OSB (1882–1966)³³ oraz ks. Mario Righetti (1882–1975), autor kilkakrotnie wydawanego podręcznika historii liturgii³⁴. W Hiszpanii ośrodkiem promieniowania ruchu liturgicznego było opactwo Montserrat koło Barcelony³⁵.

3. Działalność instytutów liturgicznych i kongresy liturgiczne

Wypowiedzi Piusa XII spowodowały tworzenie instytutów liturgicznych w wielu krajach, organizowanie narodowych dni liturgicznych, sympozjów, kongresów (szczególne znaczenie miał kongres w Asyżu w 1956 r.).

Jeszcze przed encykliką *Mediator Dei* w 1933 r. powstał Instytut Liturgiczny San Anselmo w Rzymie. Wydaje on obecnie czasopismo „Ecclesia Orans”.

³⁰ Zob. L. Crivelli, *Schuster: un monaco prestato a Milano*, Cinisello Balsamo 1996.

³¹ Dzieło będące komentarzem do *Mszału rzymskiego* ukazało się w kilku przekładach. *Liber sacramentorum. Note storiche e liturgiche sul messale romano*, Torino 1932. Wydano także w latach sześćdziesiątych XX w. *Liber sacramentorum : commento ascetico, storico, liturgico al Messale Romano*, Ed. rifusa e aggiorn. da Cesario d'Amato OSB, Torino 1963–1967, t. 1, *Il regno messianico (proprio del Tempo)*, 1963, t. 2, *La Chiesa Trionfante. Proprio dei santi – Messe votive per le varie necessita – Messe per i defunti*, 1966, t. 3, *Le fonti della grazia. Il sacrificio – I sacramenti e i principali sacramentali*, 1967.

³² Beatyfikacja kard. Alfreda Ildefonsa Schustera, ks. Filipa Smaldone, o. Januarego Marii Sarnellego, s. Marii Rafaeli Cimatti, s. Kandydy Marii od Jezusa Cipriata y Barriola i s. Marii Antonii Bandrés y Elósegui, „Osservatore Romano” wyd. polskie, 17 (1996), nr 7–8, s. 28.

³³ Napisał on m. in. *Il sacrificio cristiano e la liturgia della Messa*, Torino 1922; *La vita spirituale nella liturgia eucaristica*, Noci 1967.

³⁴ *Manuale di storia liturgica*, vol. 1–4, Milano-Genova – 1945–1953. Wydanie drugie ukazało się w trzech tomach w latach 1964–1969, a trzecie w roku 1998.

³⁵ Zob. A. Pascual, *El Movimiento Litúrgico en España*, „Liturgia: revista benedictina” 6 (1951), s. 18–25, 102–106.

We Francji 20 maja 1943 r. odbyło się w Paryżu zebranie, w którym brali udział dominikanie, benedyktyni i księża diecezjalni. Wtedy wydano manifest do duchowieństwa. Następne spotkanie miało miejsce 24–26 stycznia 1945 r. i wtedy powołano do istnienia Centre National de Pastorale Liturgique, który wydaje czasopismo „La Maison Dieu”. W 1946 r. powstał Instytut Liturgiczny w Salzburgu wydający kwartalnik „Heiliger Dienst”³⁶. W 1947 r. powstał w Trewirze Deutsches Liturgisches Institut, wydający kwartalnik „Liturgisches Jahrbuch”³⁷. W 1948 r. Adriano Bernareggi, biskup Bergamo, został przewodniczącym powołanego Centro d’Azione Liturgica³⁸. W 1948 r. w klasztorze Mont Cesar w Belgii powstało Centre de Documentation Liturgique³⁹. W 1956 r. w Madrycie powstała Junta Nacional de Apostolado Liturgico⁴⁰.

W latach pięćdziesiątych zaczęto organizować międzynarodowe kongresy liturgiczne. Pierwszy taki kongres odbył się 12–15 lipca 1951 r. w Maria Laach⁴¹. Omawiano na nim m.in. liturgię Wigilii Paschalnej i zgłoszono pewne życzenia pod adresem *Ordo Sabbati Sancti* z 1951 r. oraz zwracano uwagę na reformę *Mszалу rzymskiego*.

Drugi kongres odbył się 20–24 października 1952 r. w St. Odilien koło Strasburga⁴². Zajmowano się na nim udziałem wiernych we mszy św. i rolą słowa Bożego w liturgii.

Trzeci kongres miał miejsce w Lugano 12–14 września 1953 r.⁴³. Przedmiotem obrad była współpraca między Instytutami Liturgicznymi w Rewirze, Paryżu i Lugano. Zajmowano się także sprawą chrztu dorosłych, *Mszalem rzymskim*, porządkiem czytań mszalnych i porządkiem Wielkiego Tygodnia.

Na czwartym kongresie uczestnicy zgromadzili się w Louvain 12–15 września 1954 r.⁴⁴ i poruszali m.in. potrzebę nowego porządku czytań mszalnych i potrzebę wprowadzenia koncelebracji.

Piąty kongres odbył się w Asyżu 14–21 września 1956 r.⁴⁵ Był to kongres poświęcony duszpasterstwu liturgicznemu.

Po raz szósty zgromadzili się liturgiści Europy na międzynarodowym kongresie w Montserrat, który odbywał się 8–13 września 1958 r.⁴⁶ Na tym kongresie zajmowano się liturgią chrztu i bierzmowania.

³⁶ Zob. S. Schmitt, *Die internationalen liturgischen Studententreffen 1951–1960: zur Vorgeschichte der Liturgiekonstitution*, Trier 1992, s. 39–40

³⁷ Zob. tamże, s. 30–39.

³⁸ Zob. tamże, s. 40–42.

³⁹ Zob. tamże, s. 44.

⁴⁰ Zob. tamże, s. 46.

⁴¹ Por. tamże, s. 75–95.

⁴² Por. tamże, s. 95–122.

⁴³ Por. tamże, s. 134–174.

⁴⁴ Por. tamże, s. 174–199.

⁴⁵ Por. tamże, s. 200–240.

⁴⁶ Por. tamże, s. 241–260.

Na siódmym kongresie, który odbył się w Monachium 30 lipca–7 sierpnia 1960 r. głównym tematem obrad była Eucharystia⁴⁷. To w tym mieście odbywał się w 1960 r. Międzynarodowy Kongres Eucharystyczny pod hasłem *Pro mundi vita*.

W czasie spotkań liturgistów zwracano uwagę na to, że w centrum liturgii jest osoba Jezusa Chrystusa i Jego dzieło zbawcze, urzeczywistniające się w Kościele przez słowo i sakrament. Podkreślano znaczenie obecności Chrystusa w Duchu Świętym pośród zgromadzenia wiernych. Wypracowane na kongresach wnioski znalazły przyjęcie w *Konstytucji o liturgii*.

II. ROZWÓJ RUCHU ODNOWY LITURGII W POLSCE

Idee z Solesmes przynieśli do Polski założyciele zmartwychwstańców: Hieronim Kajsiowicz (1812–1873)⁴⁸ i Piotr Semenenko (1814–1886)⁴⁹, którzy odbyli w Solesmes rekolekcje. Wielu teologów i świeckich czytało publikacje wydawane przez opactwo w Solesmes.

W Polsce ruch liturgiczny rozwijał się nie w opactwach benedyktyńskich, ale w diecezjach, gdzie biskupi i prezbiterzy starali się o zbliżenie ludu do liturgii. Podkreślić należy po rolę Opactwa Tynieckiego, gdzie po II wojnie światowej działało wielu ojców zasłużonych dla odnowy liturgii (o. Franciszek Małaczyński, o. Paweł Szczaniecki, o. Piotr Rostworowski). W Tyńcu w 1951 r. zebrała się grupa księży zainteresowanych odnową liturgii (wśród nich ks. Karol Wojtyła i ks. Wacław Schenk). Wystosowali oni memoriał do kard. Stefana Wyszyńskiego. Odpowiedział on pismem do o. Piotra Rostworowskiego z 6 lutego 1952 r.⁵⁰

W Polsce w latach międzywojennych promotorzy odnowy liturgii działali w następujących ośrodkach: Płock, Wilno, Lwów, Lublin i Łaski, Warszawa, Kraków, Poznań i Gniezno, Pelplin i Cieszyn.

⁴⁷ Por. tamże, s. 305–320.

⁴⁸ Zob. W. Kuźnicki, *Ks. Hieronim Kajsiowicz w czterdziątą rocznicę zgonu 1873–1913*, Kraków 1913.

⁴⁹ Zob. W. Kosiński, *Duch na czasie: Sługa Boży P. Semenenko C.R. w młodości swojej*, Rzym 1961, tenże, *Śl[uga] B[oży] o. Piotr Semenenko, CR w pracy i walce o doskonałą wierność Bogu*, Rzym 1966.

⁵⁰ Zob. *Z archiwum liturgistów*, RBL 36 (1983), s. 522nn.

A. Ośrodki ruchu liturgicznego w Polsce

1. Płock

W Płocku działał abp Antoni Julian Nowowiejski (1858–1941)⁵¹, wykładowca w seminarium płockim, od 1901 r. rektor seminarium duchownego, od 1908 r. biskup płocki. Jego dorobek pisarski obejmuje 229 pozycji⁵². Pisał o śpiewie liturgicznym, o diakonie i jego czynnościach, o językach liturgicznych. Jego dziełami są *Ceremoniarz i jego czynności*, *Ceremoniał parafialny*, *Turyferarz i jego czynności*, *Akolici i ich czynności*, najobszerniejsze dzieło to *Wykład liturgii Kościoła katolickiego* (4 tomy zostały wydane w latach 1893–1898, a tom 5. z zachowanych rękopisów w 1994 r.) Beatyfikował go wraz z 108 męczennikami II wojny światowej Jan Paweł II w Warszawie 12 czerwca 1999 r.

Przy boku abpa Antoniego Juliana działał jego biskup pomocniczy Leon Wetmański (1886–1941), popularyzator teologii, który ojcostwo łączył z miłosierdziem⁵³. Beatyfikowany został razem z abp. Antonim Julianem Nowowiejskim.

W Płocku działał ks. Józef Michalak (1875–1941)⁵⁴, który współpracował z bł. Antonim Julianem Nowowiejskim, opracował podręcznik nabożeństw dodatkowych w diecezji płockiej, przygotował do druku *Rytuał dla diecezji polskich*, wydany w 1927 r. w Katowicach, oraz napisał podręczniki liturgiki⁵⁵.

2. Wilno

W Wilnie działał abp Romuald Jałbrzykowski (1876–1955)⁵⁶, który był najpierw biskupem pomocniczym w Sejnach, potem w 1925 r. biskupem łomżyńskim, od 1926 r. arcybiskupem wileńskim. Napisał wiele haseł do *Podręcznej*

⁵¹ Zob. J. Umiński, *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski biskup płocki 1858–1941*, „Nasza Przyszłość” 1 (1946), s. 173–192; W. Jezusek, *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski biskup Płocki*, RBL 8 (1955), s. 198–205; *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908–1941): W pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci*, pr. zbior. pod red. A. Suskiego, W. Góralskiego i T. Żebrowskiego, Płock 1991; *Kalendarium życia Antoniego Juliana Nowowiejskiego biskupa płockiego 1908–1941*, opr. ks. M. Grzybowski, Płock 1992.

⁵² M. Grzybowski, *Nowowiejski Antoni Julian*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, pod red. ks. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 566–574.

⁵³ Zob. biografię H. Seweryniak, R. Bednarczyk, *Ojcostwo i miłosierdzie: Biskup Leon Wetmański (1886–1941)*, Płock 1999.

⁵⁴ M. Grzybowski, *Michalak Józef (1875–1941)*, w: *Słownik polskich teologów...*, t. 6, s. 454–455. Jest o nim praca: Z. Weder, *Ks. Józef Michalak liturgista polski*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce IV*, Lublin 1982, s. 17–54.

⁵⁵ *Liturgika, czyli wykład obrzędów Kościoła katolickiego*, Płock 1932 i *Zarys liturgiki*, Płock 1939.

⁵⁶ Zob. T. Krahel, *Jałbrzykowski Romuald (1876–1955)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, s. 564–570. Jest obszerna biografia A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski metropolita wileński*, Lublin 2002.

encyklopedii kościelnej, zorganizował w 1931 r. Kongres Eucharystyczny, a w 1932 r. urządził Dzień Liturgiczny i Dzień Śpiewu Religijnego.

3. Lwów

We Lwowie działał bł. abp Józef Bilczewski (1860–1923)⁵⁷, pochodzący z Wilamowic. Po studiach na UJ w Krakowie i uzyskaniu doktoratu, studiował w Wiedniu, Rzymie i Paryżu. Był dogmatykiem, ale szereg jego publikacji dotyczy teologii liturgii, przede wszystkim jego praca *Eucharystia w świetle najdawniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych, epigraficznych* (Kraków 1898). Na Kongresie Eucharystycznym w Wiedniu w 1912 r. wygłosił referat nt. *Obrazy eucharystyczne w katakumbach rzymskich*.

Działał także o. Jacek Woroniecki OP (1878–1949)⁵⁸ moralista. Z jego inicjatywy zaczął się ukazywać miesięcznik dla inteligencji „Szkoła Chrystusowa”, który propagował idee odnowy liturgii.

Pionierem ruchu liturgicznego we Lwowie był również ks. Karol Czesznak (1882–1944)⁵⁹, wykładowca katechetyki i pedagogiki w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Pisał o wykorzystaniu liturgii do celów duszpasterskich. W „Miesięczniku Katechetyczno-Wychowawczym” oraz „Głosie Eucharystycznym” opublikował anonimowo kilka artykułów. Podobnie działał ks. Kazimierz Thulie (1885–1957)⁶⁰, autor prac z katechetyki i redaktor „Miesięcznika Katechetyczno-Wychowawczego”. Pisał także o liturgii⁶¹ i wydał modlitewnik liturgiczny⁶².

Zasłużony dla ruchu odnowy liturgii był ks. Gerard Szmyd (1885–1938), kerigmatyk i liturgista, pełniący wiele funkcji, od 1930 r. proboszcz parafii św. Ma-

⁵⁷ Zob. H.E. Wyczawski, *Bilczewski Józef (1860–1923)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1, pod red. H.E. Wyczawskiego, Warszawa 1981, s. 157–163. Napisano o nim szereg opracowań m.in. ks. J. Nowaczyk, *Główne nurty tematyczne kazań, odezw i mów okolicznościowych arcybiskupa Józefa Bilczewskiego*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 23/24 (1990–91), s. 203–219.

⁵⁸ Zob. Z. Mazur, *Woroniecki Jacek Adam (1878–1949)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983, s. 431–442.

⁵⁹ L. Grzebień, *Czesznak, Czesnak Karol (1882–1944)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, s. 246; M. Rehowicz, *Pionier ruchu liturgicznego (ks. Czesznák)*, RBL 1 (1948) s. 213–217, F. Żurowski, *Ks. Karol Czesznak – twórca praktyk posługiwania duszpasterskiego (w 100-lecie urodzin i 40-tą rocznicę śmierci)*, RBL 37 (1984), s. 242–246.

⁶⁰ Np. *Służenie do Mszy św. jako środek wychowawczy*, „Muzeum” 39 (1924), s. 72–74.

⁶¹ L. Grzebień, *Thulie Kazimierz (1885–1957)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, s. 311–312.

⁶² *Życie chrześcijanina w obrzędach Kościoła*, wydanie dla młodzieży Lwów 1925, 1928 i 1935, i wydanie dla dorosłych Lwów 1925.

rii Magdaleny we Lwowie. Napisał modlitewnik dla żołnierzy⁶³, podręczniki liturgiki⁶⁴ oraz wydawał mszałiki⁶⁵.

4. Lublin, Laski oraz Warszawa

Ośrodki Lublin i Laski oraz Warszawę reprezentuje ks. Władysław Kornilowicz (1884–1946), liturgista i redaktor. Wiele o nim pisano⁶⁶. Wykładał liturgikę w seminarium warszawskim. Od 1920 r. objął kierownictwo sióstr franciszkanek służebnic Krzyża. W latach 1922–1930 był dyrektorem konwiktów na KUL-u i wykładowcą liturgiki oraz etyki. W 1930 r. zamieszkał w Laskach pod Warszawą. Jego dorobek to kilka artykułów o liturgii⁶⁷.

W Lublinie działał ks. Antoni Nojszewski, wykładowca liturgiki w seminarium lubelskim. W latach 1876–1885 był wicerektorem, a w latach 1885–1918 rektorem tego seminarium. Napisał podręcznik *Liturgia rzymska*⁶⁸, owoc wieloletniej pracy w seminarium.

W Warszawie w ruchu liturgicznym dał się poznać ks. Zdzisław Obertyński (1894–1978)⁶⁹, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, specjalista od historii Kościoła i historii liturgii. Wydał pontyfikał krakowski z XI w.⁷⁰.

5. Kraków

W Krakowie działali: ks. Michał Kordel, ks. Jan Korzonkiewicz i s. Renata niepokalancka (Zofia Fudakowska). Ksiądz Michał Kordel (1892–1936)⁷¹ w 1928 r.

⁶³ *Modlitewnik żołnierza polskiego*, Lwów 1915.

⁶⁴ *Liturgika katolicka. Podręcznik szkolny*, Lwów 1928, czwarte wydanie 1934; *Msza recytowana. Podręcznik do czynnego uczestnictwa w Najśw. Ofierze*, Lwów 1929, trzecie wydanie 1933; *Ministrantura zawierająca przepisy liturgiczne dla ministrantów, akolitów i turyferarza wraz z tekstem Mszy św. w j. łac. i polskim*, Lwów 1934; *Życie chrześcijanina z Chrystusem w Kościele i liturgii. Podręcznik do nauki religii rzymsko-katolickiej dla kl. I gimnazjalnej*, Lwów 1937.

⁶⁵ *Mszal rzymski na niedziele i święta w j. łac. i polskim dla użytku wiernych*, Lwów 1935, *Mszal szkolny*, Lwów 1938.

⁶⁶ Zob. bibliografia podmiotowa w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, s. 141–142.

⁶⁷ Np. *Liturgia Kościoła jako szkoła nauczania i wychowania liturgicznego*, *Znaczenie wychowawcze liturgii*, *Akcja liturgiczna*, *Wartości kulturalno-wychowawcze liturgii*.

⁶⁸ Pierwsze wydanie Warszawa 1903, drugie – Warszawa 1914, trzecie – Paterson 1940.

⁶⁹ Zob. L. Grzebień, *Obertyński Zdzisław (1894–1978)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, s. 575–577.

⁷⁰ Np. *Pontyfikał krakowski z XI wieku (Biblioteka Jagiellońska Cod. MS 2057) = Pontificale cracoviense saeculi XI*, Lublin 1977;

⁷¹ Zob. M. Jagosz, *Kordel Michał*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, s. 135–140. J. Sroka, *Apostolstwo liturgiczne ks. Michała Kordela w „Mysterium Christi”*, RBL 29 (1976), s. 221–227; S. Koperek, *Ks. Michał Kordel w kontekście polskiego ruchu liturgicznego*, RBL 41 (1988), s. 136–155; J. Sroka, w: *Euntes docete* obszernie wiadomości o nim.

założył Koło Miłośników Liturgii, a w 1929 r. czasopismo „Mysterium Christi”. Jego bibliografia w *Słowniku polskich teologów katolickich* obejmuje 216 pozycji, głównie z liturgii, rubrycelle. Był wykładowcą liturgiki w trzech seminariach w Krakowie.

Ksiądz Jan Korzonkiewicz (1877–1932)⁷², biblista, pionier ruchu liturgicznego, od 1915 r. był rektorem Seminarium Krakowskiego. Razem z ks. Kordelem założył Koło Miłośników Liturgii oraz czasopismo „Mysterium Christi”. Napisał książkę o święceniach kapłańskich⁷³ i wiele artykułów liturgicznych w „Mysterium Christi” i innych czasopismach (bibliografia obejmuje 334 pozycje, w tym również wiele przekładów, np. K. Adam, *Istota katolicyzmu*).

Siostra Renata, niepokalanka (1873–1956)⁷⁴ działała we własnym zgromadzeniu i pisała w czasopismach o liturgii (ponad 150 artykułów). Zostało wydanych wiele jej publikacji⁷⁵.

6. Poznań i Gniezno

Ośrodki Poznań i Gniezno reprezentują: ks. Bronisław Gładysz, bp Andrzej Wronka i ks. Władysław Śpikowski.

Ksiądz Bronisław Gładysz (1882–1943)⁷⁶ był hymnologiem i liturgistą. Pisał wiele o polskich hymnach kościelnych i sekwencjach (86 pozycji bibliograficznych) oraz wydał komentarze do hymnów⁷⁷.

Biskup Andrzej Wronka (1897–1974)⁷⁸, od 1928 r. był wykładowcą liturgiki i innych przedmiotów w Seminarium Duchownym w Gnieźnie, w 1938 r. został rektorem Kolegium Polskiego w Rzymie, w 1945 r. administratorem apostolskim diecezji chełmińskiej i gdańskiej, w latach 1946–1951 zarządzał diecezją gdańską, w 1957 r. mianowano go biskupem pomocniczym we Wrocławiu, wykładał tam liturgikę. Napisał wiele artykułów na łamach „Mysterium Christi” i innych czasopism oraz wydał książkę o liturgii w kaznodziejstwie⁷⁹.

⁷² Zob. M. Jagosz, *Korzonkiewicz Jan*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, s. 144–153.

⁷³ *Święcenia kapłańskie czyli modlitwy i obrzędy kościelne przy udzielaniu św. sakramentu kapłaństwa*, Kraków 1926.

⁷⁴ Jest o niej praca: o. Szczepan Jabłoński, S. M. Renata (Zofia Fudakowska) niepokalanka jako propagatorka odnowy liturgicznej, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce IV*, Lublin 1982, s. 107–190. Nadto L. Jeżowski, *Siostra Maria Renata a liturgia*, RBL 10 (1957), s. 200–212.

⁷⁵ *Sentire cum Ecclesia. Szkice liturgiczne*, Kraków 1934; *Liturgia a sztuka*, Poznań 1934; *U źródeł łaski* Poznań 1937 oraz *Vivere cum Ecclesia. Rozważania liturgiczne na poszczególne okresy i święta roku liturgicznego*, Kraków 1948–1949 i drugie wydanie 1958.

⁷⁶ Zob. M. Wolniewicz, *Gładysz Bronisław Hieronim*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, s. 449–453.

⁷⁷ *Hymny brewiarza rzymskiego oraz patronatu polskiego*. Przekład i objaśnienia, Poznań 1933.

⁷⁸ Zob. J. Mandziuk, A. Wronka, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, s. 448–451.

⁷⁹ *Liturgia na ambonie: Zasady i wskazówki*, Poznań 1933

Ksiądz Władysław Śpikowski (1897–1980)⁸⁰, to działający w Poznaniu patrolog, liturgista i tłumacz. Napisał szereg artykułów na temat Ojców Kościoła i liturgii oraz książki o mszy świętej⁸¹.

7. Pelplin

Miasto chlubiące się posiadaniem Biblii Guttenberga zapisało się w ruchu liturgicznym dzięki działalności ks. Kazimierza Bieszka i ks. Józefa Grochockiego.

Ksiądz Kazimierz Bieszk (1890–1946)⁸², homiletyk i liturgista, pisał m.in. o liturgii jako źródle kazań⁸³. Po śmierci ks. Michała Kordela przejął redagowanie czasopisma „Mysterium Christi”.

Ksiądz Józef Grochocki (1894–1961)⁸⁴, w latach 1945–1961 był rektorem Seminarium Duchownego w Pelplinie, wykładał liturgikę. Opublikował szereg artykułów w „Mysterium Christi”, w „Ruchu Biblijnym i Liturgicznym”, np. o *Kazaniu w liturgii mszalnej, o Pożegnaniu Alleluja, z Dziejów Oficjum, Mszał łacińsko-polski sprzed stu lat, Czynny udział wiernych w ofierze eucharystycznej*. Istnieją także dwie pozycje wydrukowane na powielaczu⁸⁵.

8. Cieszyn

W diecezji katowickiej działał ks. Rudolf Tomanek (1879–1941)⁸⁶. Był katechetą w Cieszynie i znakomitym publicystą. Jego bibliografia obejmuje 122 pozycje. Pisał m.in. w czasopiśmie „Mysterium Christi”. Napisał wiele kazań, ale także kilka książek⁸⁷. Wydał modlitewnik *Chwalcie Pana* (7 wydań w latach

⁸⁰ Zob. M. Wolniewicz, *Śpikowski Władysław (1897–1980)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, s. 283–287.

⁸¹ *Nasz udział we Mszy św.*, Poznań 1936, 2 wyd., Poznań 1947; *Liturgia Mszy św. O doskonałym uczestnictwie we Mszy św.*, Poznań 1960.

⁸² Zob. H. Mross, *Bieszk Kazimierz*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, s. 108–111. Jest też obszerniejsze opracowanie: ks. S. Człapa, *Ks. Kazimierz Bieszk jako liturgista*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce IV*, Lublin 1982, s. 55–106.

⁸³ *Liturgia źródłem kazań*, Kielce 1935.

⁸⁴ Zob. H. Mross, *Grochocki Józef*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, s. 518–519. Zob. także ks. J. Buxakowski, *RBL* 15 (1962), s. 52–54;

⁸⁵ *Rok liturgiczny w duszpasterstwie*, 1949; *Psallite sapienter. Krótki komentarz do Breviarza Rzymskiego*, 1950.

⁸⁶ Zob. J. Mandziuk, *Tomanek Rudolf*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, s. 319–323; J. Paliński, *Ksiądz Rudolf Tomanek – prekursor odnowy liturgicznej na Śląsku*, w: *Życie i działalność ks. Rudolfa Tomanka. W trosce o zachowanie religijnej i kulturowej tożsamości Śląska Cieszyńskiego*, pr. zb. pod red. J. Budniaka, Cieszyn 2002, s. 139–149; P. Greger, *Posługa księdza Rudolfa Tomanka w kontekście polskiego ruchu liturgicznego*, w: tamże, s. 151–161.

⁸⁷ Np. *Liturgia na ambonie, Liturgia W. Soboty jako źródło kazań wielkanocnych, Liturgia Kościoła w Dzień Zaduszny*.

1904–1931), modlitewnik dla młodzieży szkolnej, nabożeństwo dla żołnierzy w czasie wojny, nabożeństwo pogrzebowe. Z jego zbiorów i opracowań wydano w 1947 r. *Mszal na niedziele i święta* oraz w 1949 r. *Mszalik niedzielny i świąteczny*, który został zatwierdzony jako podręcznik do katechezy szkolnej⁸⁸.

B. Zjazdy teologów polskich

Idee odnowy w dziedzinie odnowy liturgii propagowały zjazdy teologów polskich⁸⁹. Na I Zjeździe Zakładów Teologicznych w Polsce w 1921 r. we Włocławku – ks. prof. Aleksy Klawek (1890–1969) domagał się odejścia od alegorii i rubrycystyki w tłumaczeniu liturgii, a postulował wyklądać ją historyczno-teologicznie. Postulował także wprowadzenie wykładów liturgiki tam, gdzie ich nie ma⁹⁰. Na IV Zjeździe Teologów Polskich w 1927 r. w Kielcach przyjęto wniosek o utworzenie własnej sekcji liturgicznej. Postulowali to ks. Stanisław Szurek (1885–1964)⁹¹ ze Lwowa i ks. Zygmunt Pilch (1888–1962)⁹² z Kielc. V Zjazd Teologów Polskich w 1929 r. w Łodzi uchwalił wprowadzenie liturgiki jako odrębnego przedmiotu⁹³.

Na VII Zjeździe Zakładów Teologicznych w Polsce, który odbył się w Wilnie w 1933 r.⁹⁴, ks. J. Kozłowski z Pińska przedstawił *Sposób i metodę nauczania liturgii w seminariach duchownych*⁹⁵.

Ruch odnowy liturgii szerzył krąg ludzi związany z czasopismem „Hosanna”, wydawanym przez ks. Wojciecha Orzecha (1889–1945)⁹⁶ i ks. Henryka Nowackiego (1891–1968)⁹⁷. Ruch gregorianistyczny skupiony wokół tego pisma przygotował tłumaczenie sześciu tomów *Roku liturgicznego* P. Guérangera.

Jakie były cechy polskiego ruchu liturgicznego. Prace pionierów tego ruchu szły w Polsce w trzech kierunkach:

1. Pionierzy starali się o przybliżenie liturgii przez uwzględnienie języka narodowego i rozpowszechnianie mszalików. Ukazywały się one w Polsce od 1874 r. i było ich wiele. Szczególne uznanie zyskał Mszalik ks. R. Tomanka. Jednocześnie pisali na łamach czasopism o znaczeniu obrzędów liturgicznych.

⁸⁸ Zob. S. Cichy, *Wkład mszalika ks. Tomanka w ożywienie ruchu liturgicznego na Śląsku*, w: *Życie i działalność ks. Rudolfa Tomanka*, s. 71–79.

⁸⁹ Zob. W. Schenk, *Z dziejów liturgiki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce. Wiek XIX i XX*, pod red. M. Rechowicza, t. 3, część 2, Lublin 1977, s. 56–57.

⁹⁰ *Pamiętnik I Zjazdu odbytego we Włocławku 30 X–1 XI r.*, Włocławek 1922, s. 56.

⁹¹ Zob. L. Grzebień, *Szurek Stanisław*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, s. 250–252.

⁹² *Pamiętnik IV Zjazdu odbytego w Kielcach 20 IV–22 IV 1927 roku*, Kielce 1927.

⁹³ *Pamiętnik V Zjazdu odbytego w Łodzi 3 IV–5 IV 1929 roku*, Kielce 1929.

⁹⁴ *Pamiętnik VII Zjazdu odbytego w Wilnie 19 IV–21 IV 1933*, Wilno 1934.

⁹⁵ Referat ten opublikowano w „*Mysterium Christi*” 5 (1933/34) 21–25, 53–55.

⁹⁶ Zob. A. Nowak, *Orzech Wojciech*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, s. 592–594.

⁹⁷ Zob. H. Ćwiek, *Nowacki Henryk*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, s. 550–552.

2. Część działaczy ruchu liturgicznego pragnęła zachować piękno liturgii benedyktyńskiej, pielęgnować łacinę, ukazywać jej piękno. Ruch gregorianistyczny propagował słowniki dla rozumienia tekstów łacińskich.

3. Pośrednie stanowisko zajęli katecheci i duszpasterze akademicki – łączyli oni jedno i drugie.

Duch Święty to Duch prawdy, Duch miłości i Duch modlitwy. To On prowadzi do poznania tego, czym liturgia jest, on prowadzi do ożywienia modlitwy. Ludzie zaangażowani w ruch liturgiczny dali się prowadzić Duchowi Świętemu. Ich wysiłki przyniosły owoce.

Czytając wskazania soborowej Konstytucji o liturgii świętej dotyczące odnowy liturgii zauważamy, że szereg tych wskazań zostało wcześniej przedstawionych przez działaczy ruchu liturgicznego. Przygotowali oni program ogłoszony przez Sobór Watykański II.

LITURGICAL MOVEMENT AS „PASSAGE OF THE HOLY SPIRIT IN THE CHURCH”

Summary

The article presents liturgical movement in Western Europe stressing its classical period and activities of many liturgical institutes. Moreover, the author describes the liturgical renewal movement in Poland before the Second Vatican Council and characterizes the centers of liturgical movement in Płock, Vilnius, Lvov, Lublin, Cracow, Poznań, Gniezno, and Cieszyn. Further the author discusses the main ideas of liturgical renewal present in the works of Polish theologians and shows the profiles of forerunners of liturgical renewal and their activities.

Translated by Ryszard F. Sadowski

Nota o Autorze: J.E. ks. bp STEFAN CICHY – dr teologii liturgii, przewodniczący Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski. Autor kilku pozycji książkowych i artykułów naukowych z zakresu liturgiki, aktualnie przewodniczy pracom nad tłumaczeniem na język polski nowego wydania *Mszалу rzymskiego* i innych ksiąg liturgicznych.

Słowa kluczowe: ruch liturgiczny, reforma liturgiczna, *Sacrosanctum Concilium*, liturgia katolicka.